

NEMZETI TÁRSALKODÓ.

Második félév.

Kolozsvár, November' 20kán, 1840.

21. szám

Tartalom: Honi régi kéziratokat tárgyzó levelek, (közli gróf Kemény József) 161. l. - A' Parthenon és még valami, (Krizbay Miklós) 165. l.

Honi régi kéziratokat tárgyzó levelek.

Közli gróf Kemény József.

(Vége.)

II.

Eder József' 1793beli levele az erdélyi magyarnyelv művelő társasághoz Brutus Mihály' és Bethlen János' kézíratai iránt.

„Kegyelmes, Nagyságos, Méltóságos Urak!
Nemes Társaság!“

„Szent András havának huszanötödikén hozám intézni méltóztatott becses levelét, a' közre bocsátandó irásoknak tüntetőjével együtt tegnap előtt illő tisztelettel vettem. Értem abból nagy gyönyörködtető meg-illetődésemmel mint ezen nemes Társaságnak fel-állítását, mint annak hozám érdemetlen bizodalját.

Volt, a' mint tudva vagyon, olyan idő, a' mellyben a' két magyar baza a' tudományok' virágzására nézve is vagy felérte, vagy feljül is multa a' több európabeli tartományokat; volt Erdélynek magának különös tudós társasága: „Societas Septemcastrensis.“ De mi csuda, ha ama' sűrűen egymásra csoportozott véres hadakozásoknak rettentése csak hamar elszalasztotta hazából a' szelid muzsákat?

Ezt nem vévén tekintetbe ama' idegen tar-

tományokból hozzánk felesen beférkezett, közünk orozkodó, suttomba kémeskedő, 's hazánk' gyengéjét vérszeggel feszegető orozatlan gyűlevész nép, a' tudományoknak nálunk való lenggeteg állapotját majmos czinkosságának tárgyául vézsi, gyalázza, szegdeli, vagdalja embertelenül hazánkat, a' mellynek kenyerével éldegel, és undok rágalmazását a' vidék országokba széllyel hordozza, terjeszti.

Ember érette, a' ki jó nevében károsodott hazájának ügye mellett felserken, 's fáradságát nem kimélvén, akár mi tőle kitelhető módon arra törekedik, hogy a' tudományok' előmozdításával ama' rutalmazó nyelvnek mérges fulánkját tompítsa, csonkítsa.

Ezen igyekezetnek által-utja a' tudós társaságok' felállítására, és ezeknek első, 's legméltóbb foglalatossága, az hazát közelebb illető dolgokkal, annak történeteinek világosításával tekénteskedni a' világ előtt. Nincs mit féljünk, nemes Társaság! hazánk' eseteinek dél színre való hozásától. Ha vagynak olyanok, a' mellyek eleink' dicsőségét homályosítani látszatnak, vannak a' félék minden népnek történeteiben.

Loripedem rectus derideat, aethiopem albus.

De vagynak ellenben olyan esetei is hazánknak, a' mellyek által Erdély Európának minden tartományai közt főképen jeleskedhetik. Hogy említsek azonban csak egyet, a' mellyel már egy közre bocsátott irásomban is hazám' nevében dicsekedtem.

A' keresztények' hite külömb-külobmb-féle vallásokra oszolván a' tizenhatodik században, a' külömb pártosoknak vagy előbbeni, vagy új állításokban való egyenlő megátalkodása, és iszonyodó vallásbeli dühössége Európának hasonrészét a' józan észnek, hazafiságnak, vérségnek minden tekintete nélkül, véres piaczczá tette. Azonban Erdélynek nagyai már akkor is ezen pontban az igaz philosophiának olly fokán voltak, a' mellyre más nemzetek vagy még eddig sem, vagy csak annak utána verdőttek, hogy a' vallásnak kérdőre vett czikkelyeit hazafiaiknak vérevel fertőztessék. Bölcs eleink barátságos kezet fogtak, és kiki tulajdon maga belső meggyőztetésére, és az istennek titkos ítéletére bizván a' vallás' dolgát, a' közönséges hazájok által köztők szerzett kötésekét holmi különböző vallásbeli vélekedésekért fel nem bontották.

Ezen rendü történetek ha valaha egy elmés penna által méltóképen adatnak a' világ' színe eleibe, ezek fogják igaz dicsőségét terjeszténi hazánknak és egyszersmind némelly hazánk' sorsosainknak idegen országok' hangos magasztalások által megzsibbatt érzékenységeket felébrészténi.

De ám nem egyszerre támad sem Angliának Huméja, se Németországnak Schmitje. A' sok kisebb szerinszerte szalangozó írásoknak gyűjteményei minden országban előmunkáji valának a' belőlék szerzett rendes historiának.

Súlyos munka az ilyen haszonvehető gyűjteménynek elkészítése! Hogy ne említsem a' többi akadályokat az illetén munkában, a' tudósoknak minden iparkodása, 's fáradsága tenyeszelen, ha csak a' tehetősebb rendeknek hathatós előmozdításával nem élesztetik. Így akadott fel a' magyarországi historiának nagy kárára Bel Mátyásnak esmeretes gyűjteménye.

Ki nagy szerencséje ez hazánknak, hogy egy ilyen kárvallás' félelmétől is ment; minekutána az ország' színe magát a' tudományok' vé-

dőjének, és közelebb ezen nemes Társaság, istápjának vallotta! — Ki nagy gerjesztése ered innen minden igaz hazafinak, hogy maga módja szerint a' feltett tárgynak elérésére törekedjék! Hoc opus, hoc studium, p a r v i p r o p e r e m u s e t a m p l i, Si patriae volumus, si nobis vivere cari.

Méltóztassék a' nemes Társaság ezen gondolatimnak bővebb kinyilatkoztatását azon különös eleven örömmek tulajdonítani, a' mellyel szívem olly jeles, és tölem régen ohajtott szerzeményről való tudósításra, úgy mint a' nemes Társaságnak hozzám való különös kegyességére felgerjedett.

Ezen kegyességet nem meddő köszönettel, hanem tettében meghálálni, és a' bennem helyezettett bizodalomnak egész tehetséggel megfelelni szorös kötelességemnek fogom tartani, kapván az örvendetes alkalmatosságon, hogy több esztendőbeli, az erdélyi régiségek' vizsgálására, fejtegetésére fordított időm' 's fáradságom' gyümölcsseit kedves hazám' diszére, hasznára fordíthassam.

E' végett mihelyest mélt. Heydendorf, és tiszt. Benkő József urak elküldendik az hozzám intézett kézirásokat, érte leszek, hogy azokat az illetén munkák iránt tett végezés szerént mentől hamarabb elkészítsem. Azonban is e' következő a' hazai történetbeli kézirásokat illető jegyzéseket kívántam a' nemes Társasággal illő becsülettel közölni.

I. Istvánfi és Forgács éktelenül gyalázzák Zápolya Zsigmondot: volt is gyerjesztő oka mind a' kettőnek, amaz az austriai háznak minden tekintelben le vala kötelezve, emez a' váradi püspökséget fájalta. Brutus ugyan azon történeteket irván, és minden részre való hajlás nélkül valónak látszatván, jóllehet Rudolf császárnak zsoldos historicusa volt; Zápolyát távul sem festi olly ocsmányul mint amazok.

Ehez járuló ez is, hogy Brutus Erdélybeu élt, holtig is minden kétség kívül itten mara-

dott, ha szinte gyanu-kérdésbe akarták is ezt venni ama' tetézt Pray György úr-(Annal. P. IV. p. 8.) és Pater Horányi (Praefat. ad Forgács) nem ügyelvén Istvánfinak, a' ki Brutussal egy időbeli, és annak halála után csak négy esztendővel Erdélyben volt, nyilvános bizonyítására, hogy Brutus Gyulafejérvárott meghalálozván, historiájának eredeti írása Báthori Zsigmondnál maradt, a' mellyet is Rudolf' biztosa Petz Bertalan magával Bécsbe el vitt (Liber 31. pag. 444. edit. 1724.)

Ezen tekintetekből úgy tetszik, megérdemli Brutus főkép az utána járást. A' nyomok, a' mellyekre én juthattam, im ezek.

a) Olvasom közre bocsátott tudósításokban, hogy ifjabb báró Pronai Sándor Brutus' munkáját Lengyelországból szerzette meg, de talán ez is csak olly csonka, a' mint a' bécsi könyvtárban találatik *) Kollár' bizonyítása szerint (Supplem. ad Comment. Lambecii.)

b) Bizonyosan tudom, hogy Pray György urnál a' szóban forduló munkának tökéletesebb példánya megvagyon sok hozzá járuló tudós jegyzésekkel együtt. Tudósítottam erről még harmad ideje ő Excellenciáját az erdélyi püspök **) urat, a' ki szinte akkor Budán mulatván, leiratá légyen-e maga számára, vagy nem, nem tudom. De hát ha még könnyebb szerrel juthatnánk ehez a' kívánatos munkához?

c) Megvethetetlen tanubizonyossággal megmutathatom, hogy mikor a' német biztos Petz Bertalan Brutus' eredeti írását magával elvitte,

*) Lásd: „Die Handschriften der K. K. Hofbibliothek in Wien, von Joseph Chmel. I. Band. Wien 1840.“ pag. 607. 729. — Brutusnak egyéb munkái közre bocsátattak illy cím alatt: „Joh. Michaelis Brutij opera varia selecta, nimirum Epistolarum Libri V. editione Cracoviensi auctiora. Berolin 1697.“ in 8-o.— a' krakkoi kiadás a' legritkább, lásd „Catal. libr. rar. univers. T. I. pag. 161. — Brutusról lásd többet Tudom. Gyűjt. 1825. VII. p. 56-66.

**) Volt ez akkoron tudós Battyáni Ignác gróf.

az erdélyi Rendek ezen kárvallásokon holmi módon segíteni kívánván, magok' részekre a' munkának egy mását megtartották, a' melly is még az elmúlt századnak fogytán megvolt a' gyulafejérvári káptalannál. (Nem esvén attól fogva semmi nevezetes pusztulása a' káptalannak, talántán nyomába lehetne kapni *).

2. A' kézírások' lajstromában találom Bethlen János' historiájának folytatását 1663tól fogva 1674ig. Ezen folytatás már köz kézre bocsátott Bécsben 1782 és 1783ban. A' nyomtatásban felesen találtató hibákat a' munkának közre szolgáltatója Pater Horányi az eredeti írásra akarja háritani a' második résznek 528dik lapján tett jegyzésben **), de tiszt. Benkő József úr, a' kinél ezen eredeti írás megvagyon, könnyen elhiszem megmutathatná, hogy ez kopasz mentsége az említett Paternek, a' kinek az illetén munkákban való szunyadozását sajnoson esmérük a' tudósok Forgács' historiájának ugyan csak ő általa szerzett majd csak nem haszonvéhetetlen kinyomtatásából***). Én magam is, Bethlen János' historiájának semmi írott példánya kezem' ügyében nem lévén, mégis mutathatok olly czimeres hibára, a' mellyet ingyen sem tulajdoníthatok Bethlennek magának. A' második résznek 122dik lapján vagynak ezen ígék, ha még is ígéknek lehet mondani:

ΕΤΕΚΟΤΑ ΝΟΘΕΣΤΟ ΕΤΣΒΑΣΤΑΕ ΤΣ.

Ezt Athenás egész Görögországgal sem érti.

*) Eleget kerestem magam a' károlyvári káptalan' levéltárában ezen kéziratot 1829 és 1830ban midőn ezen munkámat készíteném: „Notitia historica diplomatica archivi, et literalium Capituli Albensis Transsilvaniae. Cibinii. 1836“ — de még hült nyomára sem akadhattam.

**) „Menda, quae in hoc Manuscripto Lector reperit, neque Scribis, neque Conferentibus, verum Authographo attribuere dignetur. Cibinii 31 Julii 1771.“ — Minő szemtelen ráfogás! —

***) Eder' bővebb recensioját lásd: „Siebenbürgische Quartalschrift, 1790.“ I. pag. 435 — 440.

Ha nem jártas maga a görög nyelvben Pater Horanyi, értekeznie kell vala más tudósabbakkal, a' kik is könnyen eligazították volna baját. Homerusból vett ezen igéket tisztán leírván.

Mindazonáltal talántán tanácsosabb volna Bethlennek ezen folytatását nem nyomtatni újlag, hanem az említett kinyomtatásának mintegy recensioját készíteni, a' mellyben annak az eredeti irástól való eltávozási feljegyeztetnének, a' melly munkát is tiszt. Benkő József úr a' fentebb említett tekintetből legkönnyebben megtehetné.

Több e' féle tudósításokkal fogok a' nemes Társaságnak udvarolni azon alkalmatossággal a' mikor a' hozzám intézett két munkát, a' melyekre vártan várok, jegyzéseimmal együtt elküldöm. Addig is Kegyelmességeknek, Nagyságtoknak kegyességébe ajánlván magamat, maradok illő tisztelettel.

A' nemes Társaságnak

Szeben: boldog asszony'
havának 4kén 1793.

E d e r J ó z s e f
a' szebeni nemzeti iskola'
igazgatója.“

III.

Kandó Mihály', Török Ferencz' és gr. Mikes János' 1797beli leveleik egy 1463beli és 1526beli kézirat iránt.

1.

„Méltóságos Gróf Erdélyi Gubernátor Úr!
Kegyelmes Urunk, Patronusunk!“

„Ezen folyó esztendőben Böjtmás havának 50dik napján költ, és hozzánk némelly rende-
léseknek illy nevezet alatt: Constitutiones Transylvanienses de modo exercituandi*) felkeresése végett utasítani méltózza-

*) Ezeket kiadta Kovachich Márton „Script. Minor. Tom. I. pag. 384—387 illy cím alatt. „Constitutiones

tott kegyes parancsolatját Excellenciádnak a' közelebb elmúlt sz. Jakab havának 10dik napján alázatos tisztelettel vettük, és legottan nemes székünk' archivumát, és más régi irásokat is azok által, a' kiket a' félékben jártasabbaknak itéltünk, különös szemeskedéssel, és szorgalmatossággal magunk előtt felhányini, 's megvizsgálatni igyekeztünk, de azon Constitutiók felől semmi irást, vagy azokra vezető jegyzést nem találtunk. Én ugyan udvarhelyi plébánus Török Ferencz emlékezem arra, hogy a' mostani mltgos. Director úr' édes atyjánál néhai Cserei Elek urnál olvastam légyen ennek előtte harmincz egy néhány esztendővel valami manuscriptumok közt egy illyen homlok irást: Statuta Sicularum de modo militandi, de az alatta való irásnak mi foglalatja lett légyen, azt nem olvastam, a' mellyről, nem kétkem, tudna valamit kinyomozni említett mltgos Director Cserei János úr.“

„Ezt kívántuk kötelességünk szerént alázatosan Excellenciádnak jelenteni, a' kinek továbbra is hatalmas pártfogásában magunkat hasonló nagy alázatossággal ajánlván maradtunk állandó mélységes tisztelettel.“

„Excellenciádnak

Udvarhelytt 16. aug. 1797.

alázatos szolgálai

Dályai Kandó Mihály
Fő Király Biró,
és Török Ferencz
Udvarhelyi Parochus.“

exercitiales Universitatis trium Nationum Transylvanicarum, Nobilium videlicet, Sicularum atque Saxonum a Serenissimo Domino Matthia Rege aprobatae. Budae Anno 1463 feria III. post Dominicam Misere-re.“ Az előjáró beszédében pedig ezt jegyzi meg ezen Constitutoról: „Ex copia vetusti coaevi Apographi. Descripsit de verbo ad verbum Georgius Zabo in Zilah 1464.“

2.

„Nagy méltóságú Gróf Gubernator Úr!
Kegyelmes Uram!“

„Excellenciádnak ezen esztendőbeli Martius' hava' 30káról költ, 's az iránt hozzám útasítani méltóztatott kegyes rendelésére, (mellyet mindazonáltal csak folyó Julius' 6kán volt szerencsém venni) hogy az 1526dik esztendőben II. Lajos király alatt hozott illy nevezet alatt lévő constitutiokat: Constitutiones Transylvanienses de modo exercituandi *) nemes székünk' archivumában szorgalmasan felkerestetném, 's ha megtaláltatnának, egyben hasonlított mássában felküldeném; alázatosan jelenteni bátorkodom: hogy ezen nemes Háromszék', mind pedig Miklósvárszék' leveles tárjaiban azon Constitutiokat elegendő szorgalmatossággal felkerestettem ugyan, de egyikben se találtatik. Úgy vélem pedig, hogy ezen Constitutiokat vagy a' mltgos Cserei uraknál, vagy nevezetesen Krasznán a' mltgos Cserei Farkasné asszony' keze alatt lévő bibliothekában fel lehetne találni. Mellynek alázatos jelentése mellett magamat Excellenciádnak tapasztalt kegyességében alázatosan ajánlván, örökös mély tisztelettel maradtam.

Excellenciádnak

Uzon. 24 July 1797.

alázatos szolgálja

Gróf M i k e s J á n o s.“

A' Parthenon és még valami.

A' népnek, melly jólétre törekszik, kitűzött céljához közértelmesség ad biztos irányt.

*) Ezek azon erdélyi végzéseik, mellyekről az 1526-beli magyarországi VII. Decretumnak 12dik cikkelye így szól: „Constitutiones Transsilvanienses de modo exercituandi perlegantur, et modus ille, ubi bonus videtur, observetur.“

E' világos igazság' terjedelmesebb fejtegetése helyett egy pillanatot azon szerencsésekre, kik polgári pályájokon nemzeti jólét' üdveit élvezve haladnak. Minő fokon áll azok' értelmi műveltsége! — Tekintsük — minthogy világosabban láthatjuk — testvér hazánkat. A' jólét itt is nem azon arányban emelkedik-e, mint a' közértelmesség' szép napja? De tekintsünk bár melly más részére a' földgömbnek: a' tapasztalás bizonynyal azt tanúsítandja mindenhol, hogy a' nemzeti jólét a' nemzeti értelmesség' párhuzamát tartja, ennek arányát követi. — Ezen, 's ezekkel rokon nézeteim közepette nem kis öröm lepett meg, olvasván, hogy professor Szász Károly „Parthenon“ cím alatt illő terjedelemben tanítmányokat bocsátand közre, mellyek rendszeres tanulmányképen teljesen 's hasznosan foglalhatják el bár mellyik lángeszű növendék' idejét 8dik 's legalábbis 16dik évei között.

Elképzelém a' fényes sikert, mit e' hon' serdülő fiai az ész- 's tudománydús szerző' észnyitó, rendszeres előadása után várhatnak, 's előre örvendve a' közértelmesség' innen szétáradandó világának, áldást kívántam az anyai honfiaktól áldott oktató' fíradalmira. Végre, mint heven ohajtám, a' „Parthenon“ meg is indult, világ elébe kerülván belőle két kötet (= öt füzet), ezen cím alatt: „Parthenon, Tanítmányok' Tára. Magyar tanítók' 's tanolók' számára kiadja Szász Károly. I. Osztály: Nyelvészet. I. Kötet: Magyar-nyelvtudomány' I. Kötet. II. Kötet: Magyar-nyelvtudomány' II. Kötet. Nyomatott N. Enyeden, a' ref. collegium' betűivel, 1839.“ (I. Kötet: XXXII. 188., II. K. 304 lap, 8r.)

Hogy a' Szerző e' tanítványok' tárában legelőbb is anyai nyelvünk' tudományának adott helyet, nagyon méltánylandónak találok. A' gyermek' rendszeres oktatását jó az anyai nyelv' ismertetésével kezdeni csak azért is, hogy minél előbb tanulhassa szeretni. A' honi nyelv'

szeretetének melege, fejti ki a' nemzetiséget 's honszeretetet, mik nélkül nincs dicső hazá. Hát ha még ide gondoljuk azt is, minő befolyást gyakorol nyelvünk' észszerű fejtegetése az értelem' nyitására, gyarapítására? Szeretném szóról szóra ide iktatni — és pedig több tekintetből — mind azt, mit a' lelkes Szerző a' Parthenont megnyitó párbeszédben olly gyönyörűen 's igazán ír e' pontra nézve. De e' lap' szűk köre rövidséget parancsol, 's így csak száraz kivonata'ra kell szorítkoznom.

„Azon oktatásnak — mond Szerzőnk, melly a' tudás' tág mezején rövidre mért idő alatt hosszú 's tanolságos útat akar végezni, adatok' nyújtásával kell kezdenie nagy munkáját — 's tömérdek az, mennyit érdekes előadás mellett az ifju emlékezet fölhalmozni képes tárában. De mind ez még nem tudomány; mint kő, porond 's mész — bár milly rakásra halmozva — nem épület. Valamint a' művész' rendező keze rak köre követ, 's alakítja a' sok darabot egy egészszé, melly istenségeit fogad merész ívei alá: úgy amott is. 'S hol a' tudás' még ösztöni szomja csak tarkaságot keres és talál: a' rendező ész sejtí, 's majd feltalálja a' szabályszerűséget, közönséges nézetek alá vonja, néhány egyszerű formulákba foglalja a' tetsző különbségek' ezreit, 's a' szerzett ismeretek' birtokát — mint hódolatok az országokat — törvények alá hajtva teszi állandó sajátjává. Így lesz aztán, hogy nem csak azt tudjuk, mi szerint volt, van, történt vagy történik valami, hanem azt is, miért, azaz: milly általános 's kifogást nem ismerő törvény szerint volt, van, történt avvagy történik. (IX — XIII. l.) És már ezt, mi a' mondottak szerint az ismeretek' chaosi tömegét tudomány'nyá magasítja, ezt az egyes esetek' különbségében egységet vagy törvényt fölfedezni tudó képességet, 's viszont az általános nézeteknek egyes esetekre alkalmazásában kitünő könnyűséget — együtt — nevezzük észnek, értelmes-

ségnek, józan ítélő tehetségnek, egészséges agyvelőnek. Ezen legmagasb tulajdönt nem megadni, mert ennyi nincs hatalmában, hanem ápolni, fejteni 's erősíteni második, 's az elsőnél nem kevésbé fontos feladata az oktatásnak, mire két hatalmas eszközt használhat. Egyik ez: minden tanítmányt józan logica bélyegezzén. A' másik, hogy a' növendék' önitéletét gyakorolja, 's ez által erősítse olly ismeretek' fejtegető tanításán, mellyek' köréből *elég adattal bír a' gyermek is* arra, hogy azokban szabályszerűséget észrevenni, így önjelén általános igazságokról meggyőződni, 's azokat az egyes esetekben ismét fölhalmozni képes legyen. Illyen ága ismereteinknek a' *mathesis*, melly nem egyéb, mint néhány egyszerű, 's tapasztalati ismereteink' első zsengejével már mindenki világot tudatra derült adatokból, rendszeres következtetés' útján, kivont általános igazságok' egyeteme. (XIV — XVI.) Úgy de egy ébredt eszű gyermek sokkal többed részét tudja született nyelvének is, mint Horváth a' historiának, Ritter a' geographiának 's a' t. 's ha ezek iránylag hiányos adataikból indulva ki, mernek, 's némi szerencsével tudnak is általános nézeteket alapítani meg tudomány-osztályaikban, a' gyermek előtt értetlen volna-e ha annak, mit ő sokkal teljesebben 's részletiben ismer, szabályszerűségeire figyelmeztetjük? Mi áll ellent, hogy a' mit tudán kívül ért, tudva értse, 's hogy azon szók' értelméről, melyeket beszédében helyesen használ, tiszta, világos fogalmai is legyenek? Az illy szempontból szerkesztett nyelv-tudomány keze alá dolgozik a' *mathesis* nak is, mint akarmellyik más ismereti ágának, midőn főczélul nem a' fashionable termek' 's lapok' divat nyelvének megtanítását (ámbar másod rendü czélok között ez is lehet elsőbb), hanem anuak eszközlését tűzi, hogy a' gyermek minden szóról, szómódosításokról és szóillesztésről, mellyet használ

avvagy hall, világos fogalmat formálni tudjon, akarjon 's szokjon. — Az illy grammatizálás minden másnál méltán elsőbb (nem rangu, hanem) rendü tudománynak tekintethetik (XVIII — XXVI).“

Mint hogy a' Szerző illyes szempontból készíté előttünk fekvő grammaticáját: programmját a' fennebbi állítás' igazolásán kívül e' kivonathból láthatja az olvasó, 's igen azt is, hogy Szerzőnk' grammaticájának iránya minden eddigiekétől nagyon elütő. Ennek ugyan is főcélja teljességgel nem az, hogy helyeslendők közt a' huzamosan használás' előitélete által sanctionált, 's a' tudomány' palástjába burkolt számos kifacsart formalitásokat, 's a' nem kevesebb felszeg fogalmakból elvont határirásokat (definitiones) 's a' t. is a' helyesség' lehetséges színével adja előnkbe, hanem az, hogy észszerű nézetek 's a' t. által — ütközzenek össze bár ezek századok óta uralkodó tanítványok' tiszteletes tekintetével — nyissa az eszet, erősítse az értelmet, izmosítsa mintegy az ítélőtehetséget, szóval: a' növendék' fejében fejtsen ki józan logicát. Így az adatok' elősorolása — melly itt magasabb célra eszköznél szinte nem több — sok nemü combinatiókkal 's vizsgálódásokkal van összefonva, minek azután természetes eredménye, hogy grammaticai rendszerünk' több rendü százados dogmái igen igen furcsa színben mutattatnak fel, de a' mi — mint könnyen elképzelhetni — ártalmas semmi esetre nem, csak nyereséges lehet.

Hogy a' Szerző' vállalata valljon megtermie az ohajtott gyümölcsöt: az eddigi füzetek' átnevezete' scaláján tudhatnók ki legnagyobb hihetőséggel. E' helyen azonban csupa töredékes 's rövidbe szorított vizsgálatát adhatván a' terjedelmes munkának, lássunk valamit meneteléből — ex ungue leonem.

A' Szerző nyelvtanát négy részre osztja,

mellyek' Iseje a' betűkről, Zika a' szótagokról, Zika a' szókról 's Zike a' szók' összeillesztéséről vagy a' beszédről tanít. —

A' dolog' természetében feneklő illetén osztályzat után fejtegetése alá veszi a' nyelvünkben előforduló hangokat 's a' betűket, mellyek által ezek jelöltetnek, valamint e' betük' minden lehetséges osztályzatát, a' mire nézve előlegesen is megjegyzendő, hogy közülök renyhén legkisebb sem áll. Az utósó pontig mindnyáján alapul szolgálnak ezek az ugyan ezen részben tárgyalt miként írásróli elméleteknek (Betrachtung). A' Szerző úgy mondott orthographiánk' Révai-féle alapelvét heves ostromtűz közé szorítá, ad evidentiam megmutatván, hogy ahhoz maga nyelvészetünk' ama' nagymestere sem volt folyvást hű, mint nem követői' egyike is, 's hogy továbbá divatozó mikéntírásunkkal mindenben egyezőleg beszélni teljes lehetetlen, 's a' t. 's a' t. 's a' t.

Ki mikéntírásunk' csak egy évtized előtti anarchiai állására visszagondol, 's látja a' legközelebbi idők' egyesülési szellemét e' regionban is terjedni, mellynek nyomán lassanként a' régibb fejtelnlábatlanság itt is törvényeknek kezdett hódolni: nem kevéssé fog megütközni ezen hatalmas táborzáson. Azonban ha e' nyelvtani logica' vagy logikai nyelvtan' igaz avagy csak igazságos birái is akarunk lenni, egy pillanatra se téveszszük meg irányát. Olly nyelvtanban, melly józan értelmet fejteni tüze ki főbb céljául, teljesen helyén állanak minden illetén fejtegetések. 'S végtül is mi kár abban, ha az e' részbeni hiányokat igazi mivoltukban tanuljuk ismerni? — Az a' miatti aggodalom, hogy ebből mikéntírási újabb meghasonlások 's szakadások származnak, engem legkevesebbé sem nyugtalanít. A' Szerző ugyan kimondja, hogy a' Révai-féle elv helyett, melly a' szógyök' betűinek változtatás nélkül hagyását sürgeti, a' ki-

mondhatást *) kellene orthographiai elvül vallani, de hogy ezt csupa véleményképen kívánja tekintetni, csak abból is merem gyanítani, hogy általánfogva maga sem próbálja követni. — Az elv magamagában tekintve kétség kívül a' legjózanabb, mert ha a' mostani divat szerint úgy írunk, a' hogy nem beszélünk 's nem is beszélhetünk, beszédünknek hazug képe lesz irásunk vagy nyelvünk hűtlen tolmácsa irásunknak. Hogy azonban eme' Szász-féle elv alkalmazása mi nehézségekkel függne össze — mert hogy saját nehézségei ennek is lennének, merem hinni — egy hirtelenében bajos volna elősorolni. De, miut már mondtam, az e' tárgybani javaslat csupa vélemény 's magvak elszórva, miknek kiköltésére 's megérlelésére idő kívántatik, 's az által fogják valaha megmutathatni életre valóságukat, ha felvirágzandanak, elfogadtatnak. A' Szerző egyébiránt e' tárgyra nézve e'ként nyilatkozik: „A' mi a' betüharczot illeti, erre — bár igazságomat tisztán érzem — felette sokat nem tartok; igazságok között is van, körülményekhez képest, fontossági sorozat. — — Álljon ez a' szakasz — — értelemfejtés-, vitatkozási gyakorlat- 's példányképen (XXX).“

A' betüközlőszó ezen első rész a' 174-dik lappal végződik. A' másodikat — melly a' szótagokról szól — 's egyszersmind az első kötetet is a' 188dik zárja bé.

Mi előtt a' második kötetre átmenénk, nem hagyhatom említés nélkül azon sokszor hallottam észrevételt, hogy olly száraz tárgyról, miként a' betük, 8 éves gyermek' számára igen terjedelmes tanítás (a' sokszor haj-

*) Itt a' kimondhatást nem kell összevételni a' kimondással, ez utóbbi természetesen ingtag 's kétes alap volna. A' Parthenonban tisztán ki van fejtve, hogy mi hangokat képes avagy képtelen az emberi ép hangműszer kiejteni, 's itt csak erről van 's lehet szó.

szálnyi különbségeknél is éles megbülönböztetések kívánó fejtegetések' lerovása mellett is) az, mit a' Szerző úr adott. A' vád, mint itt van mondva, nem egészen helytelen. De súlyát elveszti a' czímlapon álló im e' kifejezés: „magyar tanító' 's tanolók' számára,“ 's ezen alkalommal megjegyzendő, hogy Szerző a' honi nyelv' és a' mathesis' osztályaiban hármaskozatu terjedelemben szándékszik kiadni az illető tanítmányokat, t. i. „Nagyon röviden 's kevésbé okoskodólag először, a' legelső kezdők' számára; terjedelmesebben, 's a' tárgy' fő eszméinek az elsőből merített ismeretét föltevőleg másodsor, 's végre a' tudományosság' 's bévégzett rendszeresség' minden kívánatainak megfelelőleg harmadszor.“ (XXXI.)

Hogy e' kezünk alatti dolgozat a' második fokozathoz tartozik, ha nem mondatnék is, képzelné fogja az olvasó. — Szabad legyen még itt egyszersmind egy ohajtásomat kifejezni: bár „minél előbb“ bocsátná közre a' derék Szerző legelső kezdők' számára ígért kisded grammaticáját. Hogy ezt miért? alább lesz alkalmam elmondani. Most azonban lássuk a' második kötetet.

Itt sokkal vidámabb tekintetű láthatár terül előnkbe, mert a' lelketlen betük 's szótagok helyett szók, 's e' szókkal mennyi különféle eszmék 's észszerű eredeti fogalmak hozatnak szönyegre! Itt tehát érdekesebb színű tárgyhoz kötetvén a' Szerző' genialis vizsgálatai, 's lányszem' módjára a' leggyönyörűbben összefüggő, 's szilárd elvekre alapított fejtegetései: kétszeres érdeket nyer az épen olly éles ítélőtehetséget tanusító, mint gondolatdús dolgozat.

(Vége közelebről.)

Krizbay Miklós.